

Ivica GLIBUŠIĆ, *Politika Hrvatske seljačke stranke 1919.-1929.: izborni rezultati u Mostarskoj oblasti*, Vlastita naklada, Mostar, 2023., 254 str.

Ivica Glibušić je 2023. godine u vlastitoj nakladi objavio knjigu *Politika Hrvatske seljačke stranke 1919.-1929.: izborni rezultati u Mostarskoj oblasti*. Uz *Uvod* (str. 7-10) i *Zaključak* (str. 228-235) knjiga sadrži popise *kratica* (str. 236-237), *izvora i literature* (str. 238-246) te *imena* (str. 247-254), a razrada teme podijeljena je u šest poglavlja, koji se dalje dijele na 29 potpoglavlja.

U poglavlju *Političko organiziranje Hrvata 1919.-1923.* (str. 11-54) Glibušić navodi kako je pod "čizmom" srpske vojske 1918. godine uspostavljena prva jugoslavenska država temeljena na ideji velikosrpstva, a u toj su državi uskoro ukinute institucije pokrajinskih autonomija s ciljem osnaživanja centralizma. U takvim okolnostima odvijalo se političko organiziranje bosanskohercegovačkih Hrvata. Prvotno je obnovljena Hrvatska narodna zajednica (dalje: HNZ), ali samo kao gospodarstvena i prosvjetna organizacija. Kao politička reaktivacija HNZ-a trebala je služiti Hrvatska pučka stranka (dalje: HPS), koja je za cilj imala okupljanje svih bosanskohercegovačkih Hrvata oko jedinstvene stranke. Svećenstvo je pozivalo puk na lojalnost toj organizaciji. Bosanskohercegovački političari odbijali su pristup općejugoslavenskoj Demokratskoj stranci zbog njezina zalaganja za centralizam, a kao prihvatljivi izbori ostali su oslanjanje na Zagreb kao političko središte hrvatstva te priključenje klerikalnoj Pučkoj stranci na razini države koju su trebali predvoditi Slovenska ljudska stranka (dalje: SLS) i Hrvatski katolički pokret (dalje: HKP) na čelu s Hrvatskim katoličkim senioratom. Dok su katolički biskupi i pripadnici HPS-a, kao političkoga organa HKP-a, priznavali Privremeno narodno predstavništvo (dalje: PNP) koje je zasjedalo u Beogradu kao jedini prihvatljiv mehanizam političke borbe, Stjepan Radić odbijao je priznati legitimitet toga tijela. Nakon što je Antun Korošec posjetio Mostar osnovan je HPS za Hercegovinu uz podršku vodstva Hercegovačke franjevačke provincije, a Petar Rogulja i Janko Šimrak radili su na osnivanju bosanske podružnice kao integralnoga dijela SLS-a. S druge strane, Jozo Sunarić, jedan od utjecajnijih pripadnika HNZ-a iz austrougarskoga razdoblja, smatrao je da Korošec svojim

djelovanjem razbija jedinstvo bosanskohercegovačkih Hrvata koji bi prvotno trebali osnovati vlastitu jedinstvenu stranku koja će potom tražiti političke partnere zalažući se za načelo federalizma. Bosanski i hercegovački franjevački provincijali, fra Bonifacije Vidović i fra Didak Buntić, pozivali su na premošćivanje sporova i očuvanje nacionalnoga jedinstva. Hrvatski zastupnici iz Bosne i Hercegovine u PNP-u djelovali su u Narodnom klubu oslonjeni na Zagreb odbijajući ideju formiranja Jugoslavenske pučke stranke. Hercegovački franjevci, među kojima se isticao fra Dominik Mandić, uglavnom su pristupili HPS-u pa je pod njihovim pritiskom tu stranku podržao i fra Didak Buntić. Bosanski franjevci su pak podržali političare koji su se odlučili za osnivanje Hrvatske narodne stranke, kao političke opcije usmjerene prvenstveno na bosanskohercegovačke Hrvate. Iste strukture su u konačnici osnovale stranku, ali pod imenom Hrvatska težačka stranka (dalje: HTS), s fra Jozom Markušićem, zamjenikom provincijala Bosne Srebrene, kao predsjednikom. Usprkos nekoliko pokušaja uspostave dijaloga i sjedinjenja, HPS i HTS opstale su kao posebne stranke, prva s načelom centralizma i oslanjanjem na državne institucije u Beogradu i sa SLS-om kao liderom, a druga kao federalistička opcija koja je slijedila politiku Zagreba. Na prvim izborima za ustavotvornu skupštinu u prosincu 1920. HTS je osvojio 38.390 glasova u Bosni i Hercegovini, odnosno šest mandata, a HPS 20.744 glasa što im je donijelo tri mandata. HPS je sudjelovao u radu Ustavotvorne skupštine kao dio Jugoslavenskoga kluba zajedno sa SLS-om i Bunjevačko-šokačkom strankom, dok je HTS apstinirao od parlamentarnoga rada, jednako kao i Hrvatska republikanska seljačka stranka (dalje: HRSS) i druge manje hrvatske stranke.

Na početku drugoga poglavlja *Osnivanje Hrvatske seljačke stranke* (str. 55-118) autor navodi da se u nazivu Hrvatske pučke seljačke stranke očitovala njihova orijentacija, tako da je pridjev "pučka" upućivao na njihovu usmjerenost na cijeli narod, a "seljačka" na fokusiranje prema seljaštvu koje je činilo 90% hrvatskoga stanovništva. Radić je smatrao da "mali narodi" nisu mogli samovoljno mijenjati državne granice, stoga se zalagao za političku borbu u okvirima postojećih međunarodno priznatih granica. On se na početku Prvoga svjetskog rata zalagao za austroslavizam, odnosno formiranje hrvatske teritorijalno-administrativne jedinice unutar okvira Habsburške Monarhije, a kada je pred kraj rata spoznao da je takva opcija neizvediva, prihvatio je ideju spajanja južnoslavenskih dijelova Dvojne Monarhije u konfederaciju ili federaciju sa Srbijom i Crnom Gorom. Iako je prihvatio ideju formiranja jugoslavenske države kao sredstva očuva-

nja hrvatskoga teritorijalnog integriteta, Radić nije priznao monarhiju, dinastiju ni vladu u Beogradu jer ih nije ratificirao Hrvatski sabor. Usmjerenost na načelo republikanizma Radić je istaknuo pridjevom "republikanska" koji je zamijenio izraz "pučka" iz dotadašnjega naziva stranke. HRSS je nakon prvih izbora u prosincu 1920. preuzeo primat u hrvatskoj politici s načelima narodnoga opredjeljenja, socijalne pravde i demokracije. Politička taktika HRSS-a bila je promjenjiva u razdoblju od 1920. do uvođenja diktature 1929. godine. HRSS je na početku kao predvodnik hrvatskih stranaka okupljenih u Hrvatskome bloku apstinirao od rada parlamenta. Uz SLS i Jugoslavensku muslimansku organizaciju (dalje: JMO) formirali su Federalistički blok, a Radić je putovanjima po Europi nastojao internacionalizirati hrvatsko pitanje pa je s tim ciljem učlanio vlastitu stranku u Seljačku internacionalu u Moskvi. Zbog takve odluke vodstvo HRSS-a završilo je u zatvoru pred izbore 1925. godine, nakon čega su se nagodili s predstavnicima režima te priznali ustav i monarhiju, a naposljetku ušli i u vladu. Međutim, predstavnici HRSS-a već su se 1927. godine vratili u opoziciju i formirali oporbenu Seljačko-demokratsku koaliciju (dalje: SDK), pokazavši tim činom da im cilj nije bio zadržavanje pozicije vlasti nego provedba političkoga ideala federaliziranja jugoslavenske države, što nisu uspjeli provesti za vrijeme participiranja u koalicijskoj vladi s radikalima. Radić je smatrao da Hrvatska ima povijesno pravo na Bosnu i Hercegovinu, ali je 1920-ih godina izbacio takvu retoriku kako bi privukao bosanskohercegovačke muslimane nezadovoljne beogradskim centralizmom i načinom provedbe agrarne reforme. Radić je smatrao da se muslimani trebaju prikloniti Hrvatima kao civilizacijski najrazvijenijem južnoslavenskom narodu. Prije izbora 1923. godine, djelovanje HRSS-a u Bosni i Hercegovini svodilo se na oblikovanje politike HTS-a koji je bio svojevrsna Radićeva podružnica za te prostore. U ovome razdoblju po svome političkome djelovanju isticao se Bariša Smoljan, prvotno član HTS-a, a kasnije HRSS-a. Smoljan se zalagao za poboljšanje uvjeta sadnje duhana za hercegovačke Hrvate koji su dobivali manje struka za sadnju od Srba, a njihov duhan procjenjivan je kao manje kvalitetan te su za njega određivane niže otkupne cijene. Nemogućnost akumulacije kapitala povoljnijom prodajom duhana, utjecala je na nemogućnost rješavanja problema gladi za vrijeme nerodnih godina. U isto vrijeme hercegovačkim samostanima dopuštena je sadnja više struka nego što su uopće sadili, a otkupne cijene su im bile više, što je bila nagrada za prorežimsku orijentaciju HPS-a koja je okupljala većinu članova hercegovačke franjevačke zajednice. Beogradski režim

lojalnost stanovništva nastojao je izgraditi represijom, a zbog toga je samo rasla popularnost HRSS-a koji se isticao borbom za poboljšanje životnih prilika hercegovačkih Hrvata. Radić je više puta naglašavao da treba odvojiti katolicizam od klerikalizma, a svoju privrženost katoličkoj vjeri iskazivao je sudjelovanjem na brojnim vjerskim ceremonijama i obredima. Uz to, zalagao se za provedbu agrarne reforme na crkvenim posjedima.

Treće poglavlje naslovljeno je *Izbori 1923.* (str. 119-144). Radi se o prvim izborima na kojima je HRSS izašao s vlastitom listom u bosanskohercegovačkoj izbornoj jedinici. Radić je odbacio koaliciju s "gospodom" iz Zagreba, odnosno s Hrvatskom zajednicom i Hrvatskom strankom prava, te suradnju s HTS-om čije je članove kritizirao jer nisu davali dovoljnu važnost seljaštvu. Većina članova HRSS-ove liste za Bosnu i Hercegovinu bili su lokalni seljaci ili domaći političari, a mnogi su bili bivši članovi HTS-a. Iako je vlada u vrijeme izbora provela mobilizaciju u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini kako bi smanjila broj glasova za HRSS, ipak je na izborima 1923. godine Radićeva stranka ostvarila pobjedu i postala jedina hrvatska stranka s mandatima u Bosni i Hercegovini, te je nakon radikala bila druga opcija po broju birača i mandata u tom izbornom okrugu. HRSS je nakon izbora sklopio Markov protokol s radikalima prema kojemu je dogovorena obustava parcelizacije zemlje te nastavak HRSS-ove parlamentarne apstinencije. Međutim, kako režim nije provodio taj dogovor, Radić se odlučio na pokušaj internacionalizacije hrvatskoga pitanja prilikom čega je "navukao" Zakon o zaštiti države na vlastitu stranku tako da je vodstvo HRSS-a nove izbore dočekalo u zatvoru.

Izbori 1925. (str. 145-184) naslov je četvrtoga poglavlja. Pripreme za izbore HRSS je dočekao u oporbi. Radić je bio spreman podržati vladu Ljube Davidovića, čelnika Demokratske stranke, ako bi on radio po načelima Oporbenoga bloka koji su činile hrvatske stranke, SLS, JMO te Demokratska stranka. Kralj Aleksandar, Nikola Pašić, vođa radikala, i Svetozar Pribićević, predsjednik Samostalne demokratske stranke (dalje: SDS) koja je činila koalicijsku vladu s radikalima, pribojavali su se Davidovićeve preuzimanja vlasti jer su smatrali da će on previše pogodovati HRSS-ovim zahtjevima. Za vrijeme Pašić-Pribićević vlade krajem 1924. godine gore navedene četiri oporbene stranke formirale su Blok narodnog sporazuma i seljačke demokracije. HRSS je za potrebe pridruživanja bloku pristao na umjereniju politiku pa su umjesto federalizma tražili samoupravu s izmjenom ustava prema načelima parlamentarne monarhije s ceremonijalnom

ulogom monarha. Na izborima početkom 1925. godine HRSS je dobio 532.872 glasa čime su zauzeli mjesto druge stranke po broju glasača i mandata, zbog čega su radikali bili prisiljeni na sklapanje novoga sporazuma. HRSS je pristao izbaciti pridjev "republikanska" iz imena stranke te su priznali monarhiju i Vidovdanski ustav, a zauzvat su dobili mogućnost sastavljanja vlade s radikalima. Zbog toga su brojni političari napustili stranku i osnovali niz manjih disidentskih organizacija među kojima se isticala Hrvatska federalistička seljačka stranka. HPS je napadao Radića da je postao centralist i da je radio na rušenju interesa Katoličke Crkve. No, ulazak u vladu nije značio i premošćivanje jaza između Hrvatske seljačke stranke (dalje: HSS) i radikala, tako da je Radić još kao ministar kritizirao politiku radikalskih ministara i zastupnika.

Peto poglavlje naslova *Izbori 1927.* (str. 185-220) autor započinje opisivanjem prvih oblasnih izbora prije kojih je HSS istupio iz vlade i vratio se u opoziciju. Iako je HSS izgubio na popularnosti zbog ranijega participiranja u vladi, i na novim je izborima u siječnju 1927. pokazao primat među hrvatskim glasačima tako da su osvojili 41 oblasni mandat u Bosni i Hercegovini, dok je naj snažnija stranka, Narodna radikalna, dobila 48 mandata. Na sljedeće skupštinske izbore iste godine Radićeva stranka izašla je pod imenom Narodna seljačka stranka, želeći time pridobiti glasače i u nehrvatskim krajevima. Stranka je na tim izborima dobila 381.370 glasova, što je bilo znatno manje nego na prethodnim izborima, ali su i dalje ostali jedina politički važna hrvatska opcija jer su njihovi prijašnji glasači u većoj mjeri apstinirali od izbora nego što su se priklonili drugim strankama. Ipak, određene nezadovoljnike privukao je HPS koji je na izborima 1927. godine ponovo dobio jedan mandat, po prvi put nakon izbora za ustavotvornu skupštinu. Posljednji izbori prije zavođenja diktature bili su općinski izbori u listopadu 1928., održani nakon atentata u skupštini i Radićeve smrti, a na njima je HSS dobio 749 od ukupno 4470 zastupničkih mjesta u Bosni i Hercegovini, dok je HPS ostvario samo 30 mandata. Na tim je izborima izlaznost Srba bila 50%, muslimana 65%, a Hrvata čak 90% što pokazuje u kojoj je mjeri atentat homogenizirao hrvatsko glasačko tijelo i istaknuo potrebu za rješavanjem hrvatskoga nacionalnog pitanja. U tim uvjetima, HSS se jasno profilirao kao općenacionalni masovni pokret, iako su i na svim ranijim izborima pokazivali da su bili jedina politički potentna hrvatska stranka i općehrvatski politički organ.

U posljednjem poglavlju naslovljenome *Atentat u narodnoj skupštini u Beogradu* (str. 221-227) Glibušić opisuje rad HSS-a nakon skupštin-

skih izbora 1927. godine. Radić je nakon izbora formirao oporbeni SDK s čelnikom SDS-a Svetozarem Pribićevićem. Nova se koalicija zalagala za reviziju ustava prema načelima federalizma te širenje lokalnih samouprava. Zastupnici SDK ukazivali su na koruptivnost radikalskih političara, a zbog spominjanja kralja više puta su isključivani sa sjednica. Sjednice skupštine tijekom 1928. godine često su bile prekidane svađama, uvrjedama i tučama, a nisu izostajale ni prijetnje ubojstvom. Na sjednici 20. lipnja 1928., u kojoj su ranjeni i ubijeni HSS-ovi zastupnici, nije bio prisutan nijedan član Jugoslavenškoga bloka, u kojemu se nalazio i HPS, što navodi na indicije da su bili informirani o onome što se spremalo. Nakon atentata u skupštini mandat za sastav vlade ponuđen je i Radiću kako bi se tim činom primirili Hrvati, ali Radić je to odbio pa je vladu sastavio Antun Korošec zajedno s radikalima, JMO-om i HPS-om. HPS je tim činom pristao na rad u skupštini i vladi koje sve ostale hrvatske stranke nisu htjele priznati jer su jasno očitovale protuhrvatski karakter dotadašnjega državnog režima.

HRSS/HSS je na svim izborima od 1920. do 1928. godine iskazivao politički primat u hrvatskome nacionalnom korpusu, te je u tome razdoblju bio jedini doista bitan čimbenik hrvatske politike. Takvu popularnost zadobili su usmjerenjem na seljačku većinu i zalaganjem za poboljšanje općih životnih uvjeta, ali i hrvatskih nacionalnih prava. Ta je stranka svoju premoć zadržala i nakon razdoblja formalne diktature, tako da se s pravom može reći da je u razdoblju prve Jugoslavije HSS bio općehrvatski nacionalni pokret. Osim detaljnoga prikaza "visoke" politike HSS-a, ova knjiga obrađuje i njihovu taktičku politiku na lokalnoj hercegovačkoj razini, te osvjetljava životne prilike hercegovačkoga stanovništva i donosi vrijedan prikaz njihovih egzistencijalnih problema. Stoga je Glibušićevo djelo korisno za upoznavanje političkoga razvoja najvažnije hrvatske stranke u 1920-im godinama, ali i za širenje spoznaja o političko-gospodarskim prilikama tadašnje Hercegovine.

Zvonimir Herceg